

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 17.11.2016
Yayın Kabul Tarihi: 03.04.2017

Osmanlı Devleti'nde Yabancılar ve Okullaşma Çabaları

Foreigners and Schooling Efforts in the Ottoman State

Ahmet Rifat GÜZEY *

Öz

Osmanlı Devletinin son zamanlarında bürokratik anlamda genel bir değerlendirme yapıldığında görülen odur ki, Türklere yalnız ulemâ merdivenlerine tırmanma şansı verilmiş ve mümkün merteye devlet idaresine hâkim olan noktalardan Türk soylular uzak tutulmaya çalışılmıştır.

İstanbul'un fethini izleyen iki yüz yılda Türk soylu olmayan sadrazamların sayısı, Türk soylu vezirlerin tam yedi katı kadardır. Pencik Oğlanları ve Devşirme kanunları bir anlamda devletin yıkılışını hızlandıran yasalar olmuşlardır. Devşirme Kanunu uzun vadede Türk toplumu içinde hiçbir inancı bulunmayan, tam manasıyla kozmopolit, acımasız, ahlâk anlayışı olmayan, çapulcu, egoist, şahsi hırs ve çıkarları için her türlü işe teşebbüs etmekten çekinmeyen büyük bir gurubun teşekkül etmesine sebep olmuştur. Bu organize gurup, ileri dönemlerde Yahudi dönmeleriyle bütünleşecek, azınlıklarla işbirliği yapacak ve bu azınlıklar aracılığı ile Avrupa'daki soydaşlarıyla bağlantı kurarak Tanzimât-İslahat Birinci ve İkinci Meşrutiyet girişimlerinde devlete karşı savaşacak, hattâ Cumhuriyet Türkiye'sinin Atatürk'ün önderliğindeki bağımsızlık mücadelelerinde de Türk Milletinin bütünlüğünü savunanlara karşı çıkacaklardır. Amerikalı Prof. Earle'ün belirttiğine göre bu azınlıklardan biri olan Ermenilerin, bu okullarda dillerini, geleneklerini

* Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Kastamonu

yeniden üstün tutmayı öğrenip, batının siyasal, toplumsal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdıkları anlaşılmaktadır. Böylece azınlıklar günümüzde de açık seçik görüldüğü şekliyle, buldukları duruma karşı bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü Müslüman komşularına karşı üstünlük duygusu beslemeyi ilke edindiler.

Bu makalede yabancıların uzun vadedeki iktidar mücadelelerinde, okullarını Osmanlı Devleti hâkimiyet alanı ve özellikle jeopolitik anlamda çok büyük önemler arz eden bölgelerde kurmaları sonrasında gelişen olumsuzluklar vurgulanarak, günümüzde benzeri anlamlardaki gelişmelerin doğuracağı sonuçlar açısından bir değerlendirme zemini bulunmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler : Türk, devşirme, azınlık, yabancı, gayr-ı Müslim, köle, Ermeni, Rum, misyoner, İslâm, Hıristiyan, Yahudi.

Abstract :An overall assessment made about the Ottoman State in the bureaucratic sense points that the Turks were only given the chance to climb the ladder 'ulema' and as possible the Turks were tried to keep away from the positions that dominated the administration of the state.

Two hundred years following the conquest of Istanbul, the number of non-noble Turkish Grand Viziers was seven times of the number of Turkish noble Queens. The custom known as "Pencik" and the system of Devshirme became the laws that accelerated the fall of the state. The act of Devshirme in the long term within the Turkish society had lead to enterprises of a large group that didn't not have any belief, in the strict sense cosmopolitan, violent, indecent, plunderer, selfish and didn't hesitate to attempt in all kinds dastardliness for their own personal ambition and interests. This organized group in the next period would integrate to the Jews, cooperate with the minorities and through these minorities by establishing links with Europe, they would fight against the government in Tanzimat period and First and Second Constitutional Era. For the power struggle in the Republic of Turkey that group would also be up against the people who tried to defend the integrity of the Turkish nation. According to American Professor Earle, it is understood that in those schools, one of these minorities, the Armenians, have learnt to keep their language and traditions superior and they have been familiar with the political, social and economical ideals of progress of the West. Thus, as it is seen clearly today, minorities have had the principle to be displeased with their existent condition and feel a sense of superiority against the neighboring Muslim villagers.

In this article ,it has been tried to be highlighted that in the long-term power struggle of foreigners, establishing their schools in the areas dominated by Ottoman Empire especially in the geopolitical sense of the importance would cause an increasing negativity and subsequently it has been tried to be found an assessment in terms of the results that similar developments will generate today.

Keywords: Turk, devshidmeh, minority, foreigner, non-muslim, Slave, Armenian, Greek, missionary, Islam, Christian, Jewish.

Giriş

Türk'ün Kurmuş olduğu bir devlette, Türk'ü tasfiye plânının en yoğun şekilde uygulandığı birimlerin başında yer alanlar devşirme ocağı olan Enderun'dan yetiştirilmiştir.

Bu ocak Türk Devletinde bürokrat yetiştirme anlamında günümüzün Siyasal Bilgiler Fakültesine eşdeğer konumda değerlendirilebilir. Ocaktan yetişip devlet ricali olanlar arasında, Anadolu Türkünden on binlercesini katleden ve devlet adeta Anadolu insanına yabancılaştıran bu adamlar Müslüman'dılar...Farsça ve Arapçayla karışıkta olsa resmi dil olarak Türkçeyi kullanmasıyla Türklüğe bu açıdan hizmeti bulunan ve kurucuları Türk olan büyük bir devlet durumundaki Osmanlı Devletinde sonraki dönemler için Türk'ün hakimiyet hakkını bir şekilde gasb eden bu devşirme ve dönmeler, yarım yamalak Türkçe bilseler de çoğunluğu itibariyle hiçbir zaman Türk gibi düşünememişlerdir. Hatta Müslümanlıkları konusunda bile zaman zaman cami ile kilise arasında kaldıklarını Osman Ergin şöyle hicveder;

“Derler ki bu devşirme ve dönmelerden birisi sırasıyla terakki ederek nihayet Rumeli'de bir eyalete vali olmuş. Bulunduğu muhite cami, mektep ve medrese gibi İslâm ve Türk Kültürüne yarayan birçok müessese yaptırmış. Günün birinde durup dururken kethüdasını çağırıp:

- Bak ağa! Şu eflak-Boğdan taraflarındaki bir Hıristiyan köyünde bir de kilise yaptır, der. Kethüda hayretle yüzüne bakarak bir Müslümanın kilise yaptıramayacağına anlatmak ister. Tabii paşa bunu anlar ve der ki;

- Ne bileyim ben. Hocalar Müslümanlığın, papazlar Hıristiyanlığın hak din olduğunu söylüyorlar. Yaptırdığım hayır eserleri arasında bir de kilise bulunsun istedim. Öteki dünyada hangi din doğru çıkarsa o müessese kurtuluşumuza vesile olur. (Ergin, 1977: 18)

İşte yüz yıllaca Anadolu'yu kasıp kavuran, el-etek öpme dalkavukluklarını Türk milletinin içine sokan ama ne tam Müslüman ne de Hıristiyan olan bu paşa-vezir ve sadrazamların çoğu Osmanlı Sarayının içimde bulunan Enderun'dan yetişmeydi. Hatta bunların alt tabakalarını oluşturan yeniçeriler Sultan II. Selim cülusunda Türk Sultanına dahi "...biz seni avlayacak yeri biliriz." Diye tehdit savurabilmişlerdir. (Uzunçarşılı, 1995: 3)

Bazı tarihçi ve araştırmacılar, kuruluş aşamasından başlayarak Osmanlı Devletinin İslamiyet'i yaymak, ele geçirdiği topraklarda yaşayan insanları Müslümanlaştırmak için büyük bir çaba gösterdiğini ve bunda da başarılı olduğunu ileri sürerler. Bunlara göre Osmanlı Devleti, esas itibarı ile "İslâmî" bir devlettir. Bu ifade tam anlamıyla kendi içinde bile tutarlı iddia değildir. Osmanlı her dinden ve mezhepten insanın özellikle Hıristiyan halkın güven içerisinde yaşadığı bir toplumsal yapıya sahiptir. Hatta Hıristiyan halkın dinlerini sürdürülebilmek ve daha rahat koşullarda yaşayabilmek ve zenginleşmek için zaman zaman Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına kendi istekleriyle girdikleri de tarihin bilinen geççekleri arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu adlı eserde "Osmanlı" kavramı için "Etnik değil sadece politik bir tabir olan Osmanlı kelimesi eski vak'a-nüvisler de 'daima devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve müdür' sınıfı manasını ifade eder" denilmektedir (Köprülü: 1999:4-5). Başka bir deyişle, o günün yaklaşımıyla Osmanlı diye tanımlanan kişinin şu ya da bu etnik gruptan olmasının bir önemi yoktur. İster Türk, ister Rum, isterse Sırp-Arnaut vb. olsun, eğer o kişi, devlete hizmet ediyor ve geçimini devletten sağlayan biri ise o Osmanlıdır. Bu nedenle de, Osmanlı =Türk demek bir yanlıdır.

Osmanlı Devletinin kuruluşuna ilişkin kitabı ile yankı uyandırmış olan Gibbons da, Osmanlı Devletinin yöneticilerini "Çeşitli etnik gruplardan oluşmuş yeni bir topluluk olarak" nitelendiriyor (Gibbons: 1998: 14).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, tecrübe ve geleneklerden esinlenmiş pratik bir duygu hâkim olmuş ve bu sayede İslâmi renk ve lafızlar altında tamamen yabancı devlet ananelerinin devam ettirilmesi imkân dâhiline girmiştir. Kuruluş döneminde devletin yalnız Türk aristokrasisine dayandığı ve bu aristokrasinin kapsamlı bir Müslümanlaştırma siyaseti izlediği iddiaları, realite ile taban tabana zıt iddialardır.

Şüphesiz, yerli Hıristiyan halk da, belirli toplumsal-kültürel değişime uğramıştır. Ne var ki, Osmanlı Devletinin Türk kurucularının ve egemen çevrelerinin bu kaynaşma sonucunda onlardan daha çok etkilenmiş buldukları çeşitli yönleriyle gözlemlenen tarihi bir olgudur. Yerli Hıristiyan halkın zorla İslâmlaştırmaya muhatap kalmadan (Köprülü: 1999: 9) ama İslâm olmaları hâlinde de kölelikten kurtularak Osmanlı Devleti çatısı altında, kendi düzenlerini yalnız din ve vicdan özgürlüğü alanında değil, hukuk alanında da sürdürdüklerinin, üstelik bu düzenlerinin Osmanlı devlet anlayışını nasıl etkileyip biçimlendirdiğinin belirgin örnekleri Osmanlı kanun-nameleridir. Bu kanunnameler, egemen bir Türk-Müslüman devletinin yasal düzenlemeleri olmaktan çok daha fazla fethedilen yerlerin hukuksal yapılarının ürünüdürler. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Osmanlı hukukunun ana kaynakları olan kanunnamelerle, ferman ve emirnamelerinde şeriat ile ilgisiz, hatta şeriata aykırı "pek çok" hüküm bulunur.

Gerçekte, Osmanlı Devleti, kendi sınırları içinde bulunan Hıristiyan egemenlerin güçlenmesine yardım bile etmiştir. Ortodoksları, Katoliklere karşı korumuş, İstanbul'un fethinden sonra mevcut patrikhanenin durumu güçlenmiştir. Ekonomik ve siyasal çıkarlar gerektirdiğinde, dinsel ayrılıkların hemen ikinci palana itilmiş olması şaşılacak bir olgu olmasa gerekir. Rum ve Lâtinler arasında süregelen din ayrılıklarının İslâmiyet'in gelişiyile sona ermiş olduğunu ileri süren tarihçiler mevcuttur. Şu hâlde, Osmanlı Devleti, önce belirli bir ekonomik bütünlük gösteren Marmara bölgesinde kurulmaya başlanmış, bu kuruluş Rumeli'de sürmüş ve ekonomik-siyasal çıkarları aynı yönde olan egemen çevreler hep birlikte devletin egemen çevresini oluşturmuştur.

Kuruluş sürecinde yenen ile yenilenin kaynaşarak bir yönetici kesimin ortaya çıkması zeminini hazırlayan da aynı gerçek değil midir? Fatih ile birlikte, üstelik

Çandarlı Halil Paşa öldürülerek Türklerin devletin yönetiminde ki gücü kırılmış vezirlerin hemen hemen tümü Türk kökenli olmayanlar arasından seçilmiştir. Fatih döneminin önde gelen devlet adamlarından Şehabettin Paşa, Zağanos Mehmet Paşa, Mahmut Paşa, Gedik Ahmet Paşa, Rum Mehmet Paşaların hepsi devşirmedir. Bu noktada, Osmanlı Devletinin neden önce Balkanlar'da iyice güçlendikten sonra Anadolu'daki Türk Beyliklerine karşı topraklarını genişletmeye gittiği sorusu kendiliğinden cevaplanmaktadır. Tarihsel gelişim düşünüldüğünde, tam yerinde bir görüş olarak nitelendirebileceğimiz Gibbons' un Avrupa'dan Anadolu'nun fethedilebileceği, fakat Anadolu'dan Avrupa'nın her hangi bir parçasının ele geçirilemeyeceği biçiminde özetlenebilecek olan görüşü daha bir kolaylıkla anlaşılabilir.

Sonraki gelişmelere göre; Osmanlı Devleti, Hıristiyan ve devşirme unsurlarla kendini güçlendirmesi yanında bir Türk devleti olma özelliğini iyice yitirmekle kalmamış, Anadolu'da Türk beyliklerin üzerine de yürümüş olmaktadır. Yeniçeri olarak yetiştirilecek çocuklar başlangıçta fethedilen yerlerde yaşayan Hıristiyanların çocukları arasından seçilip devşirildi. İlk dönemlerde Hıristiyan aileler için çocuklarının böylece kendilerinden koparılıp alınmalarını önlemenin tek yolu İslâmiyeti kabullenmekti. O zaman, Müslümanlardan devşirme yoluna gidilmediği için, çocukları ana babaları ile kalacaktı. Asker sıkıntısı çeken devletin, Hıristiyan halkın topluca İslâmiyet'e geçmesi durumunda en önemli asker kaynağını yitireceği tartışmasızdır, ama yitirmemiştir. Kapıkullarını incelersek göreceğimiz üzere, zaman içinde özellikle XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yeniçerilerin sayısı sürekli olarak artacaktır. Öte yandan, bir süre sonra devşirmelerin, aileleri ile bağlarını koparmadan devletin en üst kademelerine kadar yükseldiklerini ailelerini ve yakınlarını koruyup gözettiklerini gören Hıristiyanlar için Müslümanlaşmayı tercih bu imkânı elden kaçırmak anlamına gelecektir. Hele, Kanuni'nin Nahçıvan seferi dönüşünde 20.000 akçe ve daha yukarı gelir getiren dirliklerin yalnızca devşirmelere verilmesini kanunlaştırılması sonucunda Türklerin bu yolla toprak sahibi olmalarının ve önemli devlet görevlerine gelmelerinin engellenmesi karşısında, bu Hıristiyanların Müslümanlığa özenmediklerini düşünmek imkânsızdır. Olaya yalnız bu açıdan bakmamak da gerekir. Devletin yalnız Müslüman olmayan zimmîlerden aldığı bir vergi olan cizye açısından da konuya eğilmek yerinde olacaktır. Düşünün ki, Osmanlı topraklarında yaşayan Gayr-ı Müslim halk, İslâmiyeti kabul etmiş olsaydı, devlet çok önemli bir gelir kaynağını yitirmiş olacaktı. Üstelik Prof. Dr. Yavuz Ercan'ın belirttiği gibi, cizye "Sonucu bakımından zimmîler lehine mukayese kabul etmez bir avantaj sağlamıştır (Ercan: 2001: 68: 121). Nitekim Osmanlı Devleti'nde ehl-i zimmet (cizye vermekle yükümlü olan Gayr-i Müslim halk) her türlü tehlike ve gelir getirmeyen görevlerden korunmuş olarak büyük bir güven içinde ticaret ve sanatla uğraşmış ve devletin iktisâdi hayatını hemen hemen bütünüyle ele geçirmiştir." Öte yandan, bir iki ayrık durum dışında, ele geçirilen ülkelerde halkın topluca İslâmiyet'i benimsedikleri de görülmemektedir. Bu özel durumlarda da, o yer halkının İslâmlaşması, Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı fethettiğinde Bogomil mezhebinde bulunan Bosna Hıristiyanlarının İslâmiyeti benimsemelerinde olduğu gibi, Padişahın izni ile olabilmıştır. Yeniçerileri de sadece

ücretli askerlerden oluşan bir ordu olarak görmek yerine, tüm kapıkulu sisteminin temeli olarak ele almak gerekir. Kulları; başlangıçta din adamları, Müslüman olmuş Bizanslı asiller, İran kökenli yöneticiler vs. teşkil etmiştir. Osmanlı devletinin ilk paşaları, vezirleri ve lalaları daha çok bunlar arasından çıkmıştır. Aslında, ilk aşamada bunlara “kul” demek de doğru değildir. Selçuklu beylerinin bu tür yakınları için kullanılan “Yoldaş” terimi durumu daha iyi anlatmaktadır. Toplum katında egemen sınıf olma kavgası veren bir kategoriye “Kul” olarak isimlendirme vuzuhsuzluklara yol açmaktadır. Osmanlı Devleti’nde dönme ve devşirmelerin bir “Kul” olarak isimlendirilmekle birlikte “Saray Aristokrasisi” oluşturmaya çalışan zümre olduğunu unutmamakta yarar vardır. Aynı zamanda bunlar gelirleri ve hayat tarzları itibarıyla ortak bir paydaya sahiptirler. Bu durum Osmanlı Devletinde bir tabakalaşma meydana getirmiş başta padişah ve ailesi olmak üzere, merkezde yer alan üst kademeli kul yöneticiler ve ulema üst tabakayı oluşturmuşlar, yönetilen Türkler ise genellikle alt tabakayı meydana getirmişlerdir. Kölelikten kulluğa ve eşraf veya toprak sahipliğine geçiş ise bir sürecin neticeleriydi. Nitekim Osmanlı yönetici zümresini teşkil eden “kul”lar, kökenleri itibarıyla köle olsalar bile, belli mevkilere gelirken azad ediliyorlar ve sivil statü itibarıyla özgür oluyorlardı. Bunlar her türlü hukuki tasarrufa yetkiliydiler ve kendileri de bir sürü “köle” sahibi olabiliyorlardı. Bunların sultana bağlılıkları, şer’î dünya görüşünün de pekiştirdiği mutlak bir itaat ve sadakat bağlılığıydı. Bu bağlılık, şekli olarak Batı feodalizminin “vassal”lık ilişkilerinin yoğun bir biçimine benziyordu. Belki bu bile şüpheliydi ve sosyolojik plânda oluşturulan hiziplerin padişaha karşı cephe aldığı, onu frenlediği ve hatta bazen iktidardan düşürdüğü, sonraki dönem Osmanlı tarihinde tanık olunan olaylardandı. Kölelik mutlak bir statü değildi ve İstanbul’un fethi sonrasında olduğu gibi köleler özgürlüklerine kavuşabiliyorlardı. Bu durum ya sahiplerinin arzusu ile ya da özgürlüğün satın alınması biçiminde gerçekleşebiliyordu. Trakya’da, İstanbul civarında ve Batı Anadolu’da rastlanan birçok çiftliğe yerleştirilmiş olan “ortakçı kullar” daha çok sultan haslarında ve bazı yüksek yöneticilerin mülk ve vakıf çiftlikleri üzerinde yerleştirilmiş köylülerdi. Gerçekte, Osmanlı Devleti, görünüşte Müslüman, ama hala özünde Hıristiyan olanları çatısı altında barındıran bir devlet olacaktır. Çiftliklerde çalıştırılan köleler sonraki dönemlerde toprağa aynı rant vermek üzere yerleştirilen ortakçı kullara dönüşmektedirler. XV. yüzyıl sonunda İş ve Sanayi Hayatında Kölelerin 6–8 yıl çalıştıktan sonra azad olup patronluğa bile geçtiklerine dair bilgiler de mevcuttur.

Askeri sınıf mensupları fırın, değirmen, kahvehane ve bozahane işletebiliyor; yağhane, debbağ-hane vb. sahibi olup, deri, şap, keten, kereste ticaretiyle uğraşabiliyorlardı. Osmanlı yönetici zümresinin, ulema dışında kalanların hemen hepsinin devşirmelikten gelişleri ve Osmanlı toplumunda asaletin olmayışı, kendilerini Batıdaki senyörlerin krala bağlılığından çok daha fazla sultana bağlıyordu. Ayrıca bunların kırsal alanlarda ve şatolarda değil, İstanbul ve onu taklide çalışan büyük şehirlerde bulunmaları bu bağları güçlendiriyordu. Bu yüzden sultanın iktidarını ancak kişisel çıkarlara dayanan hizipleşmeler ve saray entrikaları ile kısıtlayabiliyorlardı. Gelirlerini has ve zeametın yanı sıra ortakçı ve köle emeğine dayanan

çiftlik, imalathane ve dükkânlardan, ganimet paylaşımlarından ve “hediyelerden elde ediyorlardı. Böylece büyük sarraf ve tüccarlarla beraber Osmanlıların en zengin kesimini oluşturuyorlardı. Osmanlı ekonomisinin azınlıklar eliyle yürütülmesine dayanamayan Namık Kemal'in; “Biz memurluk yaptık Hıristiyanlar ise san'at ve ticaretle uğraştılar. Biz fakir düştük, onlar zenginleştiler. Daha da acısı biz kul olduk, onlar efendi...” (Ertuğrul: 1998: 102) deyişi ne kadar yerindedir.

İşte, yüzyıllarca Anadolu'yu kasıp kavuran, Türkleri kıran, el-etek öperek yapay bağılıklarla ihanetlerini perdeleyen, Türk Milletinin içine dalkavukluğu sokan; ne Müslüman ne de Hıristiyan olan; bu Paşaların, bu Vezirlerin, bu Sadrazamların çoğu, Osmanlı Sarayı'nın içinde bulunan Enderun yetiştirmesiydi. Hatta bunların aşağı tabakalarını oluşturan yeniçeriler, Sultan II. Selim'in cülûsunda padişaha dahi “..biz seni avlayacak yeri biliriz.” ifadeleriyle tehdit savurabilmişlerdir (Uzunçarşılı: 1995: 3).

Enderun Nasıl Bir Okuldu?

Fatih zamanında iyice temellenen bu okulu tanımak ve bu okuldan yetişen devşirme ve dönmelerin karakter yapısını, dünya görüşünü iyice kavramak için Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun “On Birinci Asrı Hicride Türk Menabi-i İrfanı” başlıklı Mihrap Mecmuası'nın 844. sayısında yayınlanan makalesini, kelimelerin çoğunun Osmanlı Türkçesi olmasından dolayı zor anlasak da, sabırla okumamız gerekmektedir... Bu makale aynen şu şekildedir:

“Enderun'a alınan Hıristiyan ve ecnebi esirleri Miladi On Altıncı ve On Yedinci asırlarda Ortodoksluk, Katoliklik ve Protestanlık mücadeleleri, din muhalefetleri arasında büyümüş olduklarından esasen maneviyet-i şahsiyeleri, istinat noktaları sarsılan bu gençlerin ruhlarını hatta vücutlarını Enderun'un muntazam ve ateşli terbiyesi eriterek başka bir kalıba, Müslümanlık ve Osmanlılık kalıbına döküyor ve beş-on sene sonra bu unsurlardan diğer heyulâlar zuhûr ediyordu. Osmanlılık tamamıyla Türklük değildi.

Mühtedi esirler ile ihata edilen Enderun, Türklüğün hasais-i ibtidaiyesinden ayrılmıştı. Bu muhitteki halis Türklerin ruhlarındaki Türklük cilası, dehası silinerek onun yerine tedricen beynelmilel bir yaldız sürülmüş idi.

Enderun zarif, ince idare adamları, tendürüst vezinde kahramanlar, muktedir ve mütefennin münerver ve sanatkârlar yetiştiriyor, fakat ne bu idare adamları, ne kahramanlar ve ne de hünerverler Türk'ün fitri dehasından hissedar olmuyorlardı. Onlar için muhit İstanbul ve saray afetinden ibaret idi. Onlarca gaye millete değil, saraya hizmet etmek, onlarca emel tarihte güzel ad bırakmak değil, vali ve vezir olmak, zengin olmak, zengin olup tahakküm eylemekti. Bu gibilerden bazen gayri şuuri hizmetler sadır olabilirdi Fakat ekseriya milli imana malik olmadıklarından ihtirasları saikasıyla vatanın vücuduna derin yaralar açıyorlardı. Bu halin sebepleri ayrı ayrı idi.

İslâmiyet'in milletin ruhuna aşladığı demokratik hissinden, bu esirlikten yetişme ailesiz, ananesiz ümera istifade ederek Anadolu'nun, Rumeli'nin erbab-ı asaletine musallat oluyor, onların servetlerini, şereflerini, hanedanlarını berbat ederek zâtî menfaatleri uğruna vatanın köşesinde, bucağındaki içtimai kuvvetleri haiz muhterem şahsiyetleri ve tarihi aileleri imhaya çalışıyor ve bu yüzden birçok kıtalere ve ihtilallere sebep oluyorlardı.

Enderun'dan yetişme valilerin maiyetlerinde götürdükleri kapıkulu halkı denilen etba ve haşem dahi kendileri gibi esir veya devşirmeden yetişmiş ecnebilere mürekkep olduklarından, bunların içlerinden gözü açık olanlar Mültezimlik, Muhassillik, Muhtesiplik, Subaşılık vazifeleriyle vilayetin her tarafına gönderilir ve ahali-i mahalliye taslit olunurlardı. Bu memurlar evvela devlet namına icray-ı memuriyet ve vergi cibayet eder ve ikinci derecede efendileri için halktan para çeker ve neticede zâtî menfaatlerini temin uğrunda ahaliyi soyarlardı. Vali dahi memleketin serveti ve ahalinin itaati nisbetinde biriktirdiği paralar ile İstanbul'daki amirlerini mine'l-bab ile'l-mihrab hediyelemeye boğardı.

Bu tabakadaki kimseler kubbe altı vezirleri veya Sadrazamı olunca dahi menfaatlerini halka ve devletin manevi şahsiyetine hizmette değil, hükümdarın keyfine tabiiyette bulduklarından türlü türlü tabasbus ve desiselerle onu şımartarak mevkilerini tahkime ve rakiplerini tedibe fırsat bulurlardı.

Valiler, vezirler mevkilerinin tehlikede olduğunu görünce kâh yeniçerileri, kâh sipahileri ve bazen da ulemayı ve ahaliyi el altından kışkırtarak hiç yoktan ihtilaller çıkartıp, bu vesile ile devletin başına gaileler açarlardı. Bu ihtilaller neticesinde çok kere kendilerinin veya rakiplerinin başları bazen dahi Padişahın ve hatta saray ümerasının hayatları telef olurdu.

Fırsat düştükçe vilayetlerde temerrüt eden valilerden isyan edenler ve İskender Bey gibi devleti senelerce uğraştıranlar da az değildi.

Bu asırda idare muhitinde Türklük hissi bil-küllüye meçhul olup, ciheti camialı bir İslâmiyet'ten ibaret kalmıştı. Evet, Rum Rumluğa, Arnavut Arnavutluğa, İtalyan İtalyanlığa, Arap Araplığı, Yahudi Yahudiliğe hizmet hissini diri tutarken; "Türklük hissi bil-küllüye meçhul" idi" (Ergin: 1977: 21).

Bu anlamda Enderun hayalleriyle yanıp kavrulan IV. Murat dönemi delikanlısı Kastamonu'lu Hüseyin adlı bir genç ise, sarayda Enderun yerine odunculuk işlerinden sorumlu bir "Zülüflü Baltacı" olabiliyordu. Zekâ ve gayretlerinde sınır tanımayan bir enerjiye sahip olan bu Türk yiğidi, o günkü ezberleri bozan bir yükselişle, dönme-devşirme koalisyonunun; " Bu gidişle vezir-i azam bile olacak " vehimleri yüzünden Osmanlı Sarayından uzaklaştırılarak, Girit'in fethiyle görevlendirildi. Bütün zorluk ve engellere rağmen önu kesilemeyince, son çare olarak Köprülü Mehmet Paşa önderliğindeki koalisyon onu 1656'da katlederek ortadan kaldırdı (Uzunçarşılı: 1995: C.III.,342).

Uygur Kocabaşoğlu Anadolu'da Yenigün Dergisi'nin 21 Mart 1921 sayılı nüshasından aktarımda bulunurken, "Bu koalisyon sonraki dönemlerde Osmanlı hâ-

kimiyetindeki pek çok merkezde kuruluşuna zemin hazırladığı ecnebi okullarıyla 16. yüzyıldan itibaren sistemli bir fesat ocağı haline dönüştüğü"nü vurgular (Kocabaşoğlu: 1989). Gazi Mustafa Kemal Atatürk ise bu kurumları organize eden Fener Rum Patrikhanesi'nin ne tür bir melanet yuvası olduğunu çok iyi biliyordu. Gazi Patrikhane ile ilgili düşüncelerini 1923 yılında Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan yazısında şu şekilde dile getirmiştir;

“Bir fesat ve hıyanet ocağı olan ve memleketimize nifak tohumları eken, uyuşmazlıklar yaratan, Hıristiyan hemşerilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluğa ve felakete sebep olan İstanbul Rum Patrikhanesi'ni artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir? Türkiye'nin Rum Patrikhanesi için arazi üzerinde bir sığınacak yer göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri, Yunanistan değil midir? Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiye, Babıâli'nin taht-ı idaresindeki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye şeref ve haysiyet, kudret ve kuvvetini müdrük ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya hazır ve âmâdedir.”

Azınlık guruplar dış destekçileri ve hâmelerinin kontrolünde tahrip faaliyetlerinin en etkin yöntemi olarak, Osmanlı Devleti sınırları içinde kendileri için en uygun alanlarda okullaşma faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Ama her şeye rağmen Anadolu'daki Türk varlığını ebediyete kadar devam ettirme azminde olan kahramanlar da vardı ki, onlar da kendi eğitim kurumlarımızı zor şartlar altında olsa da yaşatma çabalarını olabildiğince sürdürdüler.

,Gayr-ı Müslim Okulları

“Yabancı okul” Osmanlı topraklarında önceleri Gayr-i Müslim toplulukların okulları olarak ortaya çıkan, giderek yabancı devletlerin himayesi altına giren ya da doğrudan doğruya yabancı devletlerin açmış oldukları bütün okullardır. Bu okullar başlangıçta, gayr-i Müslim okulları durumundayken zamanla yabancı devletlerin himayesine girerek yabancı devlet kurumu haline dönüşmüşlerdir. Burada önemli olan Müslüman olmayan topluluklara tanınması plânlanan, Din, Dil ve Eğitim serbestisidir. Bizans Devleti, XI. ve XII. yüzyıllarda, sayısı çok olan düşmanlarına karşı korunabilmek için ticari imtiyazlar pahasına kendine müttefikler sağlamaya çalışıyordu. Bu amaçla Bizans; Venediklilere, Pizalılar'a ve Cenovalılar'a haklar tanıdı: onların, İstanbul'da, ayrı mahalle ve çarşılarıyla, kapitüler mahiyette imtiyazlarıyla, irili ufaklı ticaret kolonileri kurmalarına izin vermişti. Fakat bu siyaset, fayda yerine zarar getirmiş ve hatta Bizans İmparatorluğu'nun, bir Venedik oyununa kurban gitmesiyle, 1204'teki Latin işgalinden sonra, İstanbul'da, bir Latin İmparatorluğu oluşmaya ve çoğalmaya başlamıştı. Bizanslılar 1261 'de İstanbul'u Cenovalılar'ın yardımıyla geri aldıklarında, bu defa imparatorluk Cenovalılar'a çok geniş haklar ve imtiyazlar vermek zorunluluğunu duymuştu. Böylece Cenevizliler, başkent İstanbul'un karşısında, Galata'da doğrudan kendilerinin yönettikleri bir şehir kurdukları gibi Amasra ve Foça gibi limanlara da yerleşip

buralarda da yönetimi ele geçirmişlerdi. Bizanslılar, İstanbul'u Latinlerden kurtarıp Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurunca, iki büyük tehlikeyle karşı karşıya gelmişlerdi. Batı'da Latinler, doğuda da Türkler (Polvan: 1952: 31).

Çok geçmeden zayıflamaya başlayan Bizans İmparatorluğu kendini Türk hâkimiyetine girmekten kurtaramamıştı. Fatih Sultan Mehmet 1453 yılında İstanbul'u alarak, Osmanlı Devleti'ni bir imparatorluk statüsüne oturttu. İşte bütün bu olaylar sonucunda Anadolu'nun ve Rumeli'nin değişik köy ve kasabalarında, Katolik olan bir "Latinler azınlığı"ndan meydana gelmiş bulunuyordu. İstanbul'un fethi sırasında Gayr-i Müslim 4 grup bulunmak taydı. Latinler, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudiler (Haydaroğlu: 1999: 5).

Fatih Sultan Mehmet, kendisinden önce süregelen din ve vicdan serbestisi geleneğini sürdürerek, fethin hemen ertesinde ilk olarak Bizans'tan kalan ama kuşatma öncesi Bizans'a yardım eden, fakat fetih sonrası Osmanlı yönetimine yanaşan, hatta Galata şehrini teslim eden Latinlere bu hakkı tanıdığını Galata Ahitname-si'yle bildirdi.

İşte böylece teslim olan Galata Semtindeki Cenevizlilere verilen serbestinin doğurduğu din ve vicdan özgürlüğü ve dini akidelerin gereğini yerine getirmeleri hakkı, İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih'in verdiği fermanla yenilendi. Fatih Sultan Mehmet, ilk olarak Latin'lere tanıdığı bu hakkı diğer Gayr-ı Müslim gruplara da tanıyarak, gayr-ı Müslim tebaayı imparatorluk bünyesine dâhil edebilmek, Avrupa ile siyasi ve hissi bağlarını olabildiğince kesip, denetime alabilmek için bağımsız kiliseler kurulmasına izin verdi. Onların İstanbul dışındaki merkezlerini İstanbul'a getirme siyaseti güttü. İlk iş olarak Latin Kilisesi'nin devamına izin verdi. Böylece Latinlere de bu haklar tanınmış oluyordu. Ferman Latin toplulukların işlerine bakacak bir teşkilat kurulması hakkını da tanıyordu (Haydaroğlu: 1999: 8). İşte Latinler bu haklardan yararlanıp teşkilatlandılar, kendilerine bir "Cemaat Vekili" seçtiler Latin Cemaat Vekili'nin unvanı "Vekil-i Millet-i Reaya-i Latin" idi. (Görüldüğü gibi, o dönemde "millet" kelimesi, dini topluluklar anlamında kullanılıyor). Vekil, bu unvanı taşıyan bir mühür kullanılıyordu. Emrinde de "Vekil-i Mahalle-i Galata-Millet-i Latin" unvanıyla bir de yardımcısı bulunuyordu.

Galata Fermanı'ndaki " Ben dahi kabul eyledim ki kendilerinin âyinleri ve erkânları ne vecihle ola-geldüyse yine ol üslup üzere adetlerin ve erkânların yerine getürelər. Kiliseleri ellerinde ola, ayinlerince okuyalar, amma çan ve nakuz çalmayalar" ibarelerine dikkat edilirse açık bir şekilde eğitim serbestisinin söz konusu edilmediğini görürüz. Fakat adetlerini sürdürebilmeyi, ibadetlerini yerine getirebilmeyi ve hem bu işler, hem de dillerini unutmamaları için kendilerine yardımcı olacağı düşünülen kişilerin yetiştirilmesi gerektiğini savunan Latinler, önceleri din adamı yetiştiren seminerler tertibi şeklinde başlattıkları çalışmalar, daha sonra, örgün eğitim-öğretim veren bir hüviyet kazandırmışlardır. İşte bu haktan yararlanarak, bu amaç için, 1583'te İstanbul'a gelen Cizvitlerle beraber birer öğretim kurumu olarak gayr-ı Müslim okulları açılmaya başlanmıştır (Haydaroğlu: 1993: 12).

Hıristiyanlığın en önemli beş merkezi vardı. Önem sırasına göre İskenderiye,

Antakya, Kudüs, Roma ve İstanbul. Bunlardan Roma şehri, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, bağımsız kalmış, kendi içinde teşkilatlanarak gelişmiş, bir "patriklik" oluşturmuş ve İstanbul Kilisesi'nin de kendisine tâbi olmasını istemişti. Sadece "piskopos" unvanıyla İstanbul'da görev yapan İstanbul Kilisesi dini lideri, İstanbul'un önem kazanmasıyla, "Patrik" unvanını almak istedi. Kendi içlerindeki mezhep ve yorum ayrılıkları meydana geldi. Böylece "Patrik" unvanı yüzünden Roma ile İstanbul arasındaki ilk anlaşmazlık ortaya çıkmış oldu. Daha sonra İstanbul Patriği'nin Papa'yı bütün Hıristiyanların başı olarak kabul etmemesi üzerine 16 Temmuz 1054'te İstanbul Patrikhanesi ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki bütün ilişkiler resmen ve tamamen koptu. İstanbul Ortodoks Patrikhanesi 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u ele geçirmeleri üzerine İznik'e taşınmıştı. Bu durum 1261 yılında Bizans İmparatorunun İstanbul'u Latinlerden geri almasına kadar devam etti.

Fatih İstanbul'u almadan önce Rum Patriği 1450'de, II. Anastasios'un istifası ile boşalmıştı. İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Ortodoks Rum Cemaatini yeniden teşkilatlandırdı ve boşalan Patriklik makamına yeni bir Patrik seçilmesini istedi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk defa Georgios Scholarios "II. Gennadios" adıyla Patrik oldu. Yeni Patriği birkaç kez huzuruna kabul eden ve dini konular üzerinde sohbet eden Fatih, "İslam Devleti çerçevesi içinde, gayr-ı Müslim cemaatlerin hukukî statüsünü yazılı olarak saptamak" gayesi ile II. Gennadios'a kendi imzasını taşıyan bir ferman vermişti. (Haydaroğlu: 1993: 14) (Haydaroğlu'nun ifadesine göre Ortodoks Patrikhanesince aslının bir yangında kaybedildiği söylenen fermana, Osmanlı Arşivleri'nde de rastlanamamıştır. Bunun için maddeler hakkında bilgi verilemiyor).

II. Mehmed bu fermanıyla herhangi birinin Patriği rahatsız etmesini önüyor, onu her türlü sorumluluktan soyutluyor ve vergiden muaf tutuyordu. Kendisini de bir Ortodoks olan A.P.Lebedev'e göre bu ferman ile Ortodoks Kilisesi'ne, ibadet serbestisi, ibadet yerlerinin bakım ve koruma hakkı tanınıyor, kilisenin teşkilatının ve dini akidelerin rûhâni meclislerde değiştirilmeme ilkesini getiriyor, Ortodoks Patriği, Osmanlı Veziri ile aynı derecede kabul ediliyordu. Fransız Babinger'e göre ise Ortodokslar için şu üç serbesti garanti edilmişti:

1. Bundan böyle kiliseler câmi hâline dönüştürülmeyecekti,
2. Evlenme, cenaze töreni, dini seremonileri serbestçe yapılabilecekti,
3. Pasque (paskalya) ayını bütün seremonisiyle kutlanacak ve Fener Patrikhanesi bayramın devam ettiği üç gece boyunca, açık kalacaktı (Haydaroğlu: 1993: 15).

Bütün bu kayıtlardan çıkarılan sonuç, verilen hakların Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını zedeleyecek nitelikte olmadığı, aksine, İslâm'a Devlet menfaati ile bağdaştırılabilecek bir ayin ve teşkilat serbestisi tanımaktan öteye götürmediğidir. Ortodoks Patrikhanesi hiçbir zaman imparatorluk bünyesi içinde bir yabancı devlet veya bir Vatikan olarak düşünülmemiş, aksine, İmparatorluğu oluşturan cemaatlerden birinin temsilcisi olarak ele alınmış, ancak bir cemaat hakkı, bir otonomi-

nin sınırlarını aşarak siyasetle uğraştığı, imparatorluk aleyhine bir tutum gösterdiği zaman, patrik hakkında kovuşturma yapılmıştır.

Unutulmamalıdır ki, Osmanlı Devleti'nde en büyük dini makam olan ve ulemânın başı sayılan Şeyhü'l-İslâmlık mevki bile her türlü kontrol ve izlenimden uzak, başına buyruk bir makam değildi.

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek Bursa'nın Osmanlılar tarafından fethi (İlter: 2007) bir kenara bırakılırsa, II. Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra Ortodokslara tanındığı dini serbestiyi Gregoryen Ermenilere de tanıdı. Ancak, daha önce, Papa XXII. Jean zamanında Dominiken misyonerlerinin Ermenileri Katolikliğe kazandırma yolundaki gayetleri bir kısım Ermeni'nin Katolikliği kabul etmesiyle sonuçlanmış ve bunun neticesinde 1328'de Katolikliği kabul eden Ermenilerden meydana gelen "Birleşmiş Kardeşler" (Frères Unis-Uniates) adlı bir de tarikat oluşmuştu. Bu tarikat, Türk toprakları üzerinde Ermeni Katolik zümresinin temelini oluşturmuştur. Bu Katolik Ermenilerinin inançlarına sadık kalabilmelerini sağlamak için Latinceyi öğretmeleri gerekiyordu. Bunun için Ermenilere Latince öğretecek okullar açma işine girişildi. Zamanla misyonerlerin de yardımıyla Ermenilere ait okul sayısı arttı. Daha çok da 19. yüzyılda Amerikan misyonerlerinden yardım gördüler. Tabii bunun sonucunda da milliyetçilik çalışmalarının büyük bir başarısı olarak kendilerini buldukları toplumdaki soyutlayarak birer devlet olabilme düşüncesini benimsediler.

Müslüman olmayan topluluğun Osmanlı Devleti'nin toprak, otorite ve hatta siyasi ve ekonomik bütünlüğünü kaybetmesine yol açan teşebbüslerinin ana kaynağı, bu okulların desteği, faaliyetleri ve etkinliği olmuştur. Öğretim faaliyetleri açısından ele alacağımız bir diğer Gayr-ı Müslim topluluk ise Yahudilerdir. Yahudiler, Asurlular, İranlılar ve Romalıların yaptığı katliâm ve sürgünlerden sonra hemen hemen dünyanın her tarafına dağılmışlar, ancak gittikleri yerlerde hoş karşılanmayıp daha büyük işkence ve hakaretlerle karşılaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun müsamahası ile hemen bütün Avrupa ülkelerinden Türk topraklarına göçmüşlerdir. Bir kısmı Filistin' de oturmakla birlikte en kalabalık oldukları yerler İstanbul, Selanik ve belli başlı Osmanlı ticaret şehirleri idi.

Osmanlı Devleti Tarihi'nde ilk Yahudi toplumu Bursa'dadır. 1326 yılında Orhan Gazi Bursa'yı aldığı zaman Yahudilere dokunmamıştı ve hatta onlara bir havra inşa etmeleri için izin bile vermişti (Ercan: 1972: 129). Osmanlılar Avrupa'ya geçince, Trakya ve Teselya'daki Yahudiler Türk hâkimiyeti altına girdiler. Bu tarihten itibaren de Yahudi kolonisi gelişmeye başladı. II. Bayezid zamanında Rumeli' de bulunan bütün Yahudi toplulukları Edirne' de oturan büyük Rabbî'nin (Hahambaşî'nin) yönetimi altına girdiler. İstanbul'un fethinden sonra diğer Müslüman olmayan halk gibi Yahudiler de İstanbul' da oturmak, havra ve okul yapmak ve ticaretle uğraşmak hakları verilmişti. Fatih, Mora'daki Yahudileri de İstanbul'a davet edince bu defa İstanbul'daki Hahamhane önem kazanmaya başladı. Bir süre sonra burası Osmanlı Devleti'ndeki bütün Yahudilerin idare merkezi oldu (Haydaroğlu: 1999: 16).

II. Mehmed'in 1453'te İstanbul'a ilk tayin ettiği hahambaşı "Moses Kapsali"dir. Kapsali'ye Fatih, fazlasıyla değer vermiş, hatta onu biat törenine davet etmişti. Tüm Yahudileri bir merkeze bağlamış olmakla ve bu merkezin başındaki kişiyi kendine yakın tutmakla kesin bir denetim sağlamış oluyordu. Bunun yanı sıra cemaatin bütün işleriyle uğraşan Hahambaşı Moses, Fatih'in emirlerine göre Yahudi cemaatinden alınan vergiyi de toplamakla yükümlüydü. Kapsali'den sonra da Yahudiler hahambaşılarını kendileri seçmeye başladılar. Ancak seçilen haham- başının Pa-dışah tarafından onaylanması gerekiyordu. Yahudi toplumuna ayin ve din serbestisi tanınmasından başla- yarak diğer cemaatlere tanınan birtakım hakların verilme- siyle Yahudiler de kendi içinde eğitim faaliyetlerine girişti.

Fatih Ortodoks kilisesini teşkilatlandırıp bütün dini kontrol yoluyla siyasi kontrol sağlamıştır. Hepsinin bir araya toplanmasından doğan denetleme imkânı, en azından göz önünde bulunmaları ile sağlanan bir "kontrol altında bulundurma" ortamı elde edilmiştir. Fatih'in amacı onları güçlendirmek, etkin hâle getirmek değil kontrol altına almaktır.

Gayr-ı Müslimlere verilen fermanların onlara okul açma hakkını tanıyıp tanımadığı sorununa gelince bu konuda açık bir kayıt yoktur. Ancak "dini serbesti" tanıyan fermanlar, tam bir eğitim serbestisinden söz etmekle birlikte, ayinleri ve adetlerini yerine getirme hakkının verilmesiyle, gayr-ı Müslimlerin okul açma da- yanağı olmuştur.

Gayr-ı Müslimler, hem geleneklerini sürdürme, hem dinlerini unutmama nedenini ileri sürerek, hem de ayinlerinde yardımcı olacak, dini kuralları yerine getirmeleri sağlayacak kişilerin yetiştirmesinin gerektiği düşüncesiyle "Ruhban Okulları" açma yoluna gittiler. Giderek örgün eğitim-öğretim faaliyetleri içine gi- ren cemaat okulu niteliğindeki bu kurumlar, önceleri azınlık grupları içinde teş- kilatlanmış, zamanla da Osmanlı Devletine yardım maksadıyla yaşanan yabancı devletlerin etkisiyle, onların himayesi altına girmekte gecikmemişlerdir.

Yabancı Devletlerin Açtıkları Okullar

Yabancı okulların çoğalmasında en önemli etken, kuşkusuz kendi çıkarlarına uygun şekilde yorumlayıp kullandıkları imtiyazlar, kapitüler nitelikteki haklardır. Kapitülasyonlar; başlangıçta görev ya da ticaret gibi değişik amaçlarla Osmanlı topraklarına gelen ve burada oturan yabancı devlet tebaasına, imparatorluk içeri- sindeki Müslüman olmayan cemaatlere tanınan serbestliğe benzer haklar vermek- ten ibaretti (Polvan: 1952: 31).

Dini amaçlı eğitim yapabilme izni hiçbir zaman bir kapitülasyon ayrıcalığı sa- yılmaz Bu imtiyaz zamanla giderek bir hak olmuştur. Önceleri ticaret yapabilme izninin yanı başında kendi dillerinde âyin yapabilme ve kendi gelenek-görenekleri çizgisinde hayatlarını sürdürme izni almışlardı. Başlangıçta dini niteliği ağır basan bir eğitim düzenini benimseyen ve dolayısıyla da kiliselere bağlı kurumlar hâlinde teşkilatlandıran bu okulların yanında elçilikler de birer "Elçilik Okulu" açmışlar-

dır. Bu okullar bir süre sonra, amaçları dışına çıkarak birer yabancı devlet okulu olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Azınlıklara birdenbire okul açıp öğretim yapma hakkı verilmeyip, zamanla kendilerine tanınan haklar genişletilmiş, bunun yanı sıra onlar da verilen hakları ustalikle çok geniş kapsamlı olarak yorumlamış ve uygulamışlardır. İşte bu sürüp giden zincirleme ilişki sonucu eğitimde cemaat okulları dışında, elçilik okullarını da aşan bir yabancı okul kavramı doğmuştur.

Verilen tüm hakların suiistimal edilmesiyle, sağladıkları serbestilerin esnekliği sebebiyle, önceleri gayr-ı Müslim okullarına çeşitli şekillerde etkide bulunan Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika gibi devletler hukuki dayanak- tan yoksun, denetimden uzak bir şekilde kendi öğretim kurumlarını açmaya başladılar. Böylece her türlü yükümlülükten, kayıttan ve sorumluluktan arınmış bir hâlde açılan bu kurumlar, belli amaçlar doğrultusunda faaliyetlerine başladılar. Amaçları kendi dillerini ve kültürlerini yaymanın yanı sıra başında siyasi etkinlik kazanmak, belli gruplar üzerinde söz sahibi olmak, siyasi ve kültürel sahalarda çıkarlarına uygun şartlar, elverişli ortamlar yaratabilmektir.

Bunun için bütün Osmanlı tebaasına özellikle gayr-ı Müslimlere yardım ederek, hoşgörülü davranarak onları ve kurumlarını, bünyelerine uygun bir şekilde teşkilatlandırdılar. Osmanlı yöneticilerinin iyi niyetinden ve deneyimsizliğinden de yararlanarak, hem kendi devlet okulları vasıtasıyla, hem de himayeleri altına aldıkları gayr-ı Müslim okullarıyla iki koldan İslâm toplumu üzerinde etkili olmaya çalıştılar

Eğitim ve Öğretimde Kapitülasyonlar

Yabancı devletlere tanınan ticari kapitülasyonlar yanında din ve ayin serbestisi, uzun vadeli hesaplar peşinde olan misyonerlerin imparatorluk topraklarına gelmelerine yol açmıştı. Çünkü din ve ayin serbestisini emniyet altına almak istiyorlardı. Bu maksatla, 7 Temmuz 1626'da İstanbul'a gelen 3 kişilik bir Capucin misyoner heyeti (Katolik olan bu misyoner heyeti 1621'de İstanbul'a gelerek Türkleri Hıristiyanlığa davet etmiştir), 19 Temmuz 1626'da Galata'daki St. Georges Kilisesi'ne ve kilise yanındaki eve yerleşerek Hıristiyanlığın esaslarını öğretmeye (Catechisme), hastalara, zindandaki esirlere ve limandaki Fransız gemicilere yardım etmeye, bunun yanı sıra da Katolikliği yayma faaliyetlerine başladılar. Hatta kilisenin yanında bir de okul açtılar. Latinler için açılan bu okul, Latinlerin Galata'dan ayrılıp Beyoğlu'na yerleşmesiyle, hatta Beyoğlu'nun bir "Latin Mahallesi" haline gelmesiyle, Galata ile birlikte önemini de yitirdi (Polvan: 1952: 17).

Fakat 1637'de Fransa Kralı XIII. Luis, Capucin misyonerlerinin doğudaki bu çalışmalarından o kadar memnun oldu ki onlara Fransız Elçilik binası yanındaki evi bağışladı. Capucin'lerin doğuda yerleşip çalışmalarını daima desteklemiş olan Fransa Colbert Hükümeti zamanında bu misyonerlerin öğretim faaliyetlerinden yararlanmak istedi.

Osmanlı Devleti'ndeki Fransız Elçilik ve Konsolosluklarına tercüman yetiştirmek amacıyla, Krallık Ticaret Meclisi 18 Kasım 1669 tarihinde her üç yılda bir kere Fransa'dan Capucin'lerin İstanbul ve İzmir'deki okullarına 6 dil oğlanı gönderilmesine karar verildi. Ertesi yıl bu karar değiştirilerek, 3 yıl müddetle her yıl İstanbul ve İzmir'e erkek tercüme sınıfı öğrencisi diyebileceğimiz 6 dil oğlanı gönderilmesi kararlaştırıldı. Üç yıl eğitim görüp gidecek olanların yerine öğrenci gönderilmekten vazgeçilip, her sene üç senelik eğitim yapmak üzere öğrenci gönderilmesi planlandı. 1718'de Capucin'lerin İstanbul'daki okullarında 12 dil oğlanı bulundurulması düşünüldü. Bunlar Fransız Büyükelçisinin nezareti altında Şark dillerini öğrenecekler ve sonra tercüman sıfatıyla hizmet edeceklerdi (Haydaroğlu: 1999: 14).

21 Temmuz 1672 tarihli Krallık Kararnamesi ile öğrenci masraflarının Kral tarafından karşılanacağı; bunların Pars'te "Luis le Grand" Koleji'nde yetiştirilecekleri, Şark tahsiline orada başlayıp, İstanbul'da tamamlayacakları karara bağlanıyordu (Haydaroğlu: 1999: 15). Dil Oğlanları İstanbul'a geldiklerinde Fransa Kralının Capucin'lere bağışladığı eve yerleştirildiler. 1673'te Dil Oğlanları için "St. Luis Capucin Papazları Koleji (College des Perese Capucins de St. Luis) adıyla ayrı bir bina yaptırdı (Polvan: 1952: 64). Bu kolejde öğrencilere Latince, Fransızca ve İtalyanca'nın yanında Türkçe, Rumca ve Ermenice de öğretiliyordu.

Dil Oğlanları Koleji uygulamasında ortaya çıkan durum, Fransa'nın iki yoldan hareketle siyasi tesir ve etkinliğini artırma çabası içinde olmasıdır. Hem elçiliği için okul açıyor, hem de Katolik Dünyasının hamisi gibi davranıp mezhep kuruluşlarını kendi amaçları için denetim altına alarak cemaatleri kullanıyordu. Bu sadece Fransa'ya özgür bir strateji değildir. Rusya, İngiltere, Amerika da koruyuculuk politikasını izlemişlerdir. Görüldüğü gibi ticari anlaşma ve uygulamaları sürdürerek Osmanlı Devleti ile ilişkileri geliştirecek kişileri, dil açısından yetiştirmek amacıyla açılan "Dil Oğlanları Koleji" gibi okulları bu iyi niyetli gayelerini ileri sürerek ne kadar hoşgörülü bir ortam içinde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Cemaat Okullarının, Yabancı Devletlerin Himayesi Altına Girmeleri

Yabancı devletlerin aldıkları dini serbesti, okul açmaları gibi bir sonucu doğurmanın ve siyasi bir etkileme çalışmasını başlatmanın yanında, çok önceleri çeşitli tarikatlardan misyonerlerin de Osmanlı topraklarına gelmesine yol açmıştı. Kapusenlerden (Capucin) evvel birçok misyoner İstanbul'a gelmişti.

XIII. yüzyılın ilk yarısı içinde Avrupa'da iki büyük Katolik tarikatı kurulmuştu. Fransisken (Fransiscain) ve Dominikken (Dominicain) tarikatlarının yetiştirdiği misyonerler 1220 ile 1232 yılları arasında da bir yandan İstanbul'a bir yandan da Filistin'e gelmişlerdi. Daha sonra 1583'te de Cizvitler (Jesuites) İstanbul'a geldiler.

İşte özellikle misyonerlerin büyük çabaları yanında, yabancı devletlerin her türlü izin ve imtiyazı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak, bütün fırsatları değerlendirmeleri eğitim-öğretim alanında istedikleri ortamı hazırlamıştı. Bu

dini faaliyetler dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda okul açma hakkına kavuşmuşlar, ancak bununla yetinmemişler ve kendilerine yakın olan cemaat okullarını da himaye altına alarak bu okullar üzerindeki etkilerini de sürdürmüşlerdir.

Aslında yabancı devletlerin baştan beri izlediği politikanın gayesi Müslüman olmayan toplulukları denetim altına almaktı. Onların kurumlarını denetim altına almak da bunu sağlayacak geçerli yoldu. Bunun yanı sıra önceleri bu kurumları denetim altına almayı, sonraları onların yararlandıkları haklardan istifade ederek kendi kurumlarını açmayı, giderek cemaat kurumlarının tam bağımlılığını sağlayarak kendi devlet kurumlarını etkin ve üstün hale getirme yi asıl hedef olarak seçtikleri belliydi. Böylelikle bütün güçlerini bu noktaya toplayıp cemaat okullarını önce etkileri, sonraları da himayeleri altına almaya çalıştılar.

Himayeci politika güden devletlerin başında Fransa geliyordu. Fransa, I. François zamanından beri izlediği politikaya XVII. yüzyılda hız vermişti. Bunun etkisiyle Fransa Kralı IV. Henri'nin (1589-1610) ölümü münasebetiyle dualar edilmişti. Hatta XIV. Louis'in 1684'te ölen karısı Avusturyalı Marie-Therese'nin ruhu için İstanbul'da bütün Latin kiliselerinde ayinler yapılmıştı. Bütün bu işleri tertipleyen Fransa ve Fransız Büyükelçileri, Osmanlı Latinleri üzerinde Fransa'nın himayesini kurmaya ve güçlendirmeye çalışıyorlardı. Zamanla da himaye kuvvetlendi. Osmanlı Devleti'nden giderek kapitüller nitelikte hak ve imtiyazlar elde ettiler. 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyon fermanlarına ticari imtiyazlar çerçevesinde himayeye dair maddeler kondu (Polvan: 1952: 65).

20 Mayıs 1804 tarihli kapitülasyonun 4. ve 5. maddelerinde verilen imtiyazlar, Osmanlı Devleti dâhilindeki Katoliklerin himayesi konusunda Fransa'ya hak verilmesi şeklindedir. 4. madde himaye konusuna çarpıcı bir örnektir. "Fransa Kralının ve Fransa Kralının muhibbi ve müttefiki olan sair Hıristiyan hükümdarların tebaaları Kudüs'teki mübarek makamları ziyaret etmek hususundan serbest bulunacaklar, kendilerine hiçbir müdahale ve müşkülât çıkarılmayacak ve kendilerine tecavüz edilmeyecektir..." (Haydaroglu: 1999: 12). 05.06 1673 tarihli kapitülasyonda da özellikle Fransa'nın kendi toplumunun ve Fransa taraftarını, ya da Katoliklerinin hiçbir şekilde müdahale görmeyecekleri birçok madde belirtilmiştir.

1673 Kapitülasyonunun 1, 34, 41, 43 ve 46. maddeleri himaye konusuna en çarpıcı örneklerdir. Bunlardan 40. madde konuya açıklık getirmesi bakımından önemlidir: "İstanbul'da elçileri bulunmayan milletlerin Fransa ile dost olanları Kudüs-i Şerif'i ziyaret etmek maksadıyla Fransız bayrağı altında emn-ü eman ile gelip gidebileceklerdir. Bunların ticaret maksadıyla gelip gitmelerine müsaade verilecek olursa, ancak Fransız bayrağı altında izin verilecektir. Diğer herhangi bir bayrak altında gelip gitmelerine müsaade olunmayacaktır" (Haydaroglu: 1999: 14).

Himaye konusunda önemli olan şey, tüccara yardım edecek konsoloslukların açılmasıydı. Böylece etkilerini göstermeye başladılar. Latin zümrelerinin her biri milliyetine göre bir Katolik devletin himayesine girmeye başlamıştı. Katoliklerin en büyük hamisi de Fransa idi. Ortodoksların ki Rusya, Protestanları ise önceleri İngiltere, çok sonraları hem İngiltere hem de Amerika olacaktır. Yabancı

devletler onları himaye altına almak için çaba sarf etmişlerdir. Ama bir yerde onlar aşağıda değineceğimiz nedenlerle kendiliklerinden de himaye altına girmeyi istemişlerdir. Bunun nedeni yukarıda bahsettiğimiz gibi kapitülasyonların niteliğinden doğan zincirleme ilişkidir. Şöyle ki; kapitülasyonların tanıdığı bir ticaret serbestisi vardır. Öyle bir serbesti ki rahatlıkla alışveriş imkânı, vergi indirimi, hatta gümrük muafiyeti gibi aşırı kazanç sağlayabilecek haklar tanıyor. Sırf bu haklardan yararlanabilmek ve biraz da Osmanlı Devleti'nin denetimlerinden kurtulabilmek için, Gayr-ı Müslim tebaa'nın yabancı devlet himayesine gönüllü olarak girdiğini girmekteydi. Bunun yanı sıra çoktan başlamış ve büyük yol kat etmiş olan milliyetçilik hareketlerinin etkisini, yabancı devletlerin bu konudaki propagandalarını unutmamak gerekir.

Osmanlı Devleti bu himaye politikasının farkındaydı. Bu duruma örnek olarak Akhisar' da ziraat okulundan söz edilirken geçen "ziraat mekteplerinden ziraat nokta-i nazarından fanide usulü gayr-i mümtaz olmakla beraber esnayı-ı tesislerinde müessislerinin teba-i Devlet-i Aliye'den oldukları hâlde bile bilahare bir bahane ile düvel-i ecnebiyeden bazıları tarafından iddiayı himaye edilmekte oluşuyla bir cihet şayan-ı nazar-ı dikkat ve ehemmiyet bulunduğu" cümlesi buna en açık örnektir (Haydaroğlu: 1999: 16).

Yabancı Okulların İmparatorluk Düzeyinde Yaygınlaşması:

Güvercinler kadar masum ama yılanlar kadar kurnaz (Haydaroğlu: 1999: 15) görünen ve Müslümanları sevdiklerini sıkça beyan eden ABD destekli misyonerlerin kurdukları okullar (Şimşir: 1985: 92-93) XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren çoğalmaya başladı. Kastamonu örneğinde de olduğu gibi bazı papaz okulları da dâhil çok sayıdaki yabancı okulun Tanzimat Fermanı'nı müteakiben 1850'lerden sonra özellikle Anadolu başta olmak üzere İmparatorluk topraklarının tümü üzerinde yayıldığı gözlenmektedir. Bu yayılmaya sebep olan faktörler; Müslüman olmayanlara ve yabancı devletlere tanınan hakların çeşitli konularda kullanılması imtiyazının sui-istimal edilmesi ve bu imtiyazların esnekliklerinden yararlanılması idi. Buna bağlı ikinci etken ise yabancıların rahatlıkla sürdürdükleri keyfi davranışların bir başka yansıması olan Osmanlı Devleti'nden izin dahi almadan yeni öğretim kurumları açabilmeleri idi. Bunlara ilaveten Osmanlı Maarif sistemindeki perişanlıkta tüm olumsuz gelişmeleri teşvik ediyordu. Osmanlı medreselerinin eski niteliği kalmamıştı. Gelişen teknolojiye uygun meslek erbabını yetiştirecek okullar yoktu. Ders programlarında pozitif bilimlerle ilgili dersler kaldırılmıştı. Osmanlı Eğitim Sistemi ve okullarının yabancılarla rekabet yapabilecek durumda olmaması bir yana, kendi toplumuna bile yeterli olabilmesi söz konusu edilemezdi. Tüm bunların yanında bir diğer önemli faktör ise, bir yabancı devletin Osmanlı Devleti'nden aldığı izni, diğer devletlerinde kullanabiliyor olması idi. Bu durum okul açma dışında vergi ve gümrük konusundaki sayısız su-i istimali de beraberinde getirmiştir.

Ticaret yapabilme izninden yola çıkarak çok sayıdaki öğretim kurumlarını açma ve yaygınlaştırmaya kadar varan tehlikeli imtiyazlara sahip olan yabancı dev-

letler, tüm imparatorluğun kendileri için önemli gördükleri bölgelerinde okullarını yaygınlaştırmak istiyorlardı. Böylece esas hedefleri olan “ Osmanlı Reayası dında ve soydaşlarını” etkileyip himayeleri altına almaktı. Vasita olarak kullandıkları için, yapabilecekleri en etkili ilk iş, kendilerine ait okulların sayılarını arttırarak yaygınlaşmalarını sağlamak oldu. Kanunların esneklik ve boşluklarından yararlanarak, önce okulları açıp ruhsat almayı ise bir oldu-bittiye getirerek eğitim kurumlarını kısa sürede çoğalttılar. Kendi uygun gördükleri yerlerde açtıkları okulların o yer için gerekli olup olmadığına dahi bakmadılar. Burada önemli olan o okulun kendileri için gerekli oluşuydu. Tıpkı bir tek Bulgar’ın bile olmadığı Manastır bölgesindeki Kesriye beldesinde okul açılması ve Kudüs’te İngiliz-Protestan ahaliden 232 kişi olmasına rağmen 338 öğrenci barındıran 6 okul yanına bir yedincisinin açılma teşebbüslerinde olduğu gibi (Haydaroglu: 1999: 16).

İngiltere Başbakanı William Ewart Gladston’un Avrupa’da Hıristiyanları tek çatı altında toplayıp, “Türkleri geldikleri yere göndermeyi” hedefleyerek “Avrupalı Ruh” adını verdiği sistem arayışları karşısında Osmanlı daki okullarda Halide Edip gibi isimlerin öğretmenlik yapması bir yana, Hıristiyanlık eğitimi verilen bu kurumlara Türk kızlarının öğrenci olarak yerleştirilmesi ise çok anlamlıdır. Maraş, Antep, Harput, Erzurum, Van, Mardin ve Bitlis gibi vilayetlerle neredeyse bütün Doğu Anadolu topraklarını içine alan misyon, Ermeniler lehinde çalışmalarda bulunuyordu.1830 tarihli Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması paralelinde hareket eden misyonerler, İncil’i yaygınlaştırma faaliyetlerinde Osmanlı topraklarını adeta baştan başa işgal ettiler (Sezer: 1999: 56). Ayrıca Amerikan Robert Koleji’nin ilk Bulgar mezunlarından 5 inin Bulgaristan’da Başbakanlık görevinde bulunduğu ve I. Dünya Savaşı öncesi Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Koleji’nin yer aldığı bilinmektedir (Sezer: 1999: 66). Sevr Antlaşması’nı imzalayan kurulun başkanı Rıza Tevfik, bu antlaşmayı imzalarken kullandığı kalemi de, öğretmenliğini yaptığı Robert Koleji’ne armağan etmiştir (Soysal: 1988: 25).

Hatta Cumhuriyet sonrasında bile Pontus Rum Devleti’ni yeniden oluşturma faaliyetlerine destekleyen Merzifon Koleji (Atatürk, 1970: 626) çarpıcı bir örnektir. Bursa Amerikan Koleji’ndeki din değiştirme olayı üzerine Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir yazıda, Noel’de birçok Türk kızına Protestan ayinlerine mahsus elbiseler yaptırıldığı ve Protestan inançlarını kabul etmeyen öğrencilere ahlâk ve hareket adı altında notlar verildiği, hatta mezun edilmedikleri ifade ediliyordu. Amerikan Kız Koleji adı altındaki bu muhteşem binaların bir manastırdan farkı olmadığı, mekteplere Türk ve Müslüman olarak girenlerin kozmopolit birer Hıristiyan olarak çıktıkları bir gerçek olarak o dönemin tespitlerinde yerini almıştır (Sezer, 1999: 122). Tarsus Amerikan Lisesi’nde 22 yıl İngilizce öğretmenliği yapan Ayşe Kilimci, Yücel Özmen Karan’la yaptığı röportaj sonrası 30 Temmuz 1989 tarihinde Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan bir yazısında Özmen’in “..bu okulların Türkiye’ye hiçbir katkısı olmamıştır. Bu okullar vermek için değil, iyi beyinleri çalmak için açılmış okullardır. Misyonerler bu okullar sayesinde kendilerine bir durak yeri açıp, özellikle ABD’nin yararına olacak biçimde yeni bir Haçlı Seferi yürütmüşlerdir.” ifadelerini kaydetmektedir.

Farklı din ve milliyete mensup olan cemaatlere karşı Türk'ün takdirini yansıtmaması ve bu cemaatlerin Türk toplumu içinde gayet rahat hareket edebilmeleri açısından farklı bir değerlendirme zemini de böylece oluşmaktadır. Karaman'dan Erzurum'a kadar olan kısımda oğlan devşirmenin yasak olduğunu ve Balkanlar'daki Tımarlı Sipahilerin Türk olmadığını ifade ederken, bunların Saray kültürüne, hizmetin ötesinde imparatorluğun diğer yerleşik alanlarına kayıtsız kaldıklarını belirten Gökbilgin, "Batı dünyasının hiçbir yerinde ayrı bir dine hatta bir mezhebe tahammül edemeyen ve yaşatmayan sistem, Osmanlı Devleti'nde de mevcut olsaydı, bugün ne Sırp ne Bulgar ne de Yunan vs. ismine rastlanmazdı. Tarihin muhtelif devirlerinde isimlerini bırakarak kendileri kaybolan veya başka milletler içinde eriyen kavimler gibi olurlardı." (Gökbilgin, 1977: 104) şeklindeki çarpıcı ifadeleri kullanmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyılın II. yarısından itibaren devlet yönetiminde etkin olmaya başlayan devşirmeler, soydaşlarının da sosyal hayatta kontrolü ele geçirmesini sağlayacağına inandıkları yabancı okulların açılışını sağlamak konusunda etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bu konuda onların hedefe varmaları için takip ettikleri sürecin, kronolojik çerçevede bir bütün olarak incelemek gerekmektedir.

Bu okullarda yapılan eğitimin içeriği yanında ağırlık noktası, yabancıların açtıkları bu kurumlar aracılığıyla Osmanlı Devleti aleyhindeki siyasi faaliyetleridir. Çünkü Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yok etmek isteyen yabancı güçler, devlet ve sosyal yapı içinde buldukları elverişli ortam sayesinde yayılma ve çoğalma rahatlığına kavuşmuşlar, buna ilaveten denetim yetersizliğinin verdiği fırsatla her türlü dini ve siyasi faaliyetleri yapma imkânı da bulmuşlardır.

Ekonomik imkânsızlıklar, siyasi yapıdaki bozgunculuklar ve eğitimdeki dönemin çürüme boyutları ele alındığında yabancı okulların Osmanlı Devleti'nin parçalanış ve çöküşü konusunda ne kadar etkin bir rol aldığı derhal görülecektir.

Yabancı okulların yöneticileri ve himayeci devletler, Osmanlı'nın çöküşüne vesile olacak gelişmeleri sağlamada en etkin rolü oynayabilmenin mücadelesini vermişler, devletin zayıflamasıyla faaliyetlerini daha da artırarak, kendi hedeflerine varmada önlerinde engel teşkil edebileceğine inandıkları kurum ve kişileri ortadan kaldırmanın her yolunu denemiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Hatta bu güçler; İmparatorluğun yıkılışı sonrasında Cumhuriyet döneminde Anadolu'ya hapsedtikleri Türklüğü de imha edebilmek gayretiyle, faaliyetlerini bu devrede de sürdürmeyi başarmışlardır.

Yabancı okullar konusunda vardığımız sonucu iki maddede özetleyebiliriz;

1. Uygun olan mahallere doğru okullaşma faaliyetlerini artırma ki, bu anlamda etnisizm ve dini anlayış farklılıklarının bulunduğu tespit ettikleri yörelerde okullaşmak, (azınlıkları kışkırtmasıyla bölgede karışıklıklar çıkardığı tespit edi-

len Merzifon Amerikan Koleji'nin faaliyetlerinin kontrol altına alınıp, bölge karışıklıklarını sona erdirmek gayesiyle Samsun'a gelen Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu Şahlanışını Amasya'da başlatmıştır).

2. Toplum içinde önder özelliklere sahip aile ve aşiretlere mensup gençleri bu okullara yerleştirebilmek, gerekirse bunları parasız ya da düşük ücretlerle, devlet içinde veya kendi ülkelerinde sağlayacakları parlak gelecek garantileriyle avlamak.

Nihayet bu okulların Osmanlı Devleti içindeki etkin çalışmaları sonucunda;

A. Osmanlı Devleti içindeki tüm azınlıklara lider kadrolar yetiştirmiş,

B. Osmanlı Ekonomisini yönlendirmiş ve kendi kontrolüne almış,

C. Osmanlı Devlet yönetimine hâkim olmuş,

D. Yabancı dille eğitimi özendirerek, Türkçeyi tahrip etmiş,

E. Basın ve yayın yoluyla Türk 'ün ve devletinin imajını zedelemiştir.

Üstelik Halide Edip Adıvar örneğinde olduğu gibi Kurtuluş Savaşımızın çok önemli simalarından bazılarının bu okullarda öğretmenlik ve müfettişlik gibi görevlerde bulunduğu düşünülürse, işin önem boyutu daha iyi anlaşılacaktır. Konunun günümüzde gelişen olaylar anlamındaki değerlendirmesi de bu bağlamda büyük bir önem arz etmektedir.

Kaynakça:

KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat (1999), Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s.4-5,9,58,65,81, TTK Yay., VIII. Dizi, 6. Baskı, Ankara.

GİBBONS Herbert Adams (1998), Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çeviren Bülent Arı, Haz. Mustafa Everdi, 21. Yüzyıl Yayınları, s. 14, Ankara.

ERCAN Yavuz (2001), Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler, s.68, 121, Ankara.

ERTUĞRUL Halit (1998), Kastamonu Eğitim Dergisi, s. 102, Ankara.

ERGİN Osman (1977), Türk Maarif Tarihi. Eser Kültür Yayınları. C. I., s. 18-22, İstanbul.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, (1995), Osmanlı Tarihi. C. III, s. 3, 326-342, TTK. Yay. XIII. Dizin., Ankara

KOCABAŞOĞLU Uygur (1989), Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Misyoner Okulları, TCTA s. 199, İstanbul

POLVAN Nurettin (1952), Türkiye'de Yabancı Öğretim. C. I., s. 31,17, 99, 64-65, İstanbul.

HAYDAROĞLU İlknur Polat (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. s. 5-8, 12-16, Ankara.

İLTER Erdal (2007), Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör, s. 8, Turhan Yayınevi, İstanbul.

ŞİMŞİR, Bilal (1985), Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine. S.92-93, Atatürk Üniversitesi Yay. 628, Erzurum.

ERCAN Hikmet Yavuz (1972), Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Olmayan Halkın Hukukî ve İctimaî durumu. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi. Cilt. 5., s. 121-129, Ankara.

SEZER Ayten (1999), Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-38), s. 56, 66, 120-122, TTK Basımevi, Ankara.

SOYSAL İlhami (1988), 150'likler, s. 25, 287, İstanbul.

ATATÜRK Mustafa Kemal (1970), Nutuk, s.626, Ankara.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1977), Osmanlı Müesseseleri, Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, s. 104, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul.

